

zaterdag

13 september 2025

10.00-17.00 uur

**VRIENDEN
LOTERIJ**

**OPEN
MONUMENTEN
DAG**

MET ZORG BEWAARD

MET ZORG BEWAARD

Bouwen aan zorg

Zorg en welzijn als leidraad voor de Open Monumentendag. Een thema met veel facetten want de zorgsector is voortdurend in beweging. De medische wetenschap heeft een vlucht genomen en sociale zorg voor mensen aan de rand van de maatschappij krijgt steeds meer een gezicht. Ontwikkelingen die zich vertalen in nieuwe of aangepaste huisvesting. Op deze Open Monumentendag is gekozen voor panden met van oorsprong een zorgfunctie én voor monumentale panden die deze functie pas in de afgelopen jaren hebben gekregen.

De oudste ziekenhuisorganisatie van Nederland is Reinier de Graaf in Delft, waarvan de geschiedenis teruggaat naar een klooster uit het jaar 1252. Voor het oudste nog bestaande ziekenhuisgebouw van ons land moet je naar Aduard in Groningen: de PKN-kerk, gebouwd in de 13e eeuw. Het was oorspronkelijk de ziekenzaal van het cisterciënzerklooster.

Pesthuys en Beijer

De zorghistorie van Leeuwarden gaat minder ver terug in de tijd, maar het Sint Anthony Gasthuis kan bogen op een ononderbroken geschiedenis van zeshonderd jaar. 'Sint Antoon' was in zijn lange bestaan vooral een proveniershuis. Voor een eenmalig bedrag kocht je je in en dan was je de rest van je leven verzekerd van kost en inwoning. Vooral mensen die wat meer te besteden hadden maakten hier gebruik van. Praktisch gesproken ging het dus om een vorm van wat we vandaag ouderenzorg zouden noemen.

In de lange historie van het Sint Anthony Gasthuis was er ook een periode dat er ziekenzorg en zorg voor krankzinnigen werd geboden. Ziekenzorg in De Beijer: een gedeelte van het Gasthuis waar bijvoorbeeld zieken die leden aan besmettelijke aandoeningen werden verpleegd. Medische zorg werd verleend door één van de geneesheren in de stad, verpleegkundige zorg door een ziekenoppasser. In 1772 kwam er een einde aan deze vorm van zorg: het was te duur geworden. In 1775 kwam ook een einde aan de zorg voor krankzinnigen in de Door- of Gekkenkast. Het oude gebouw van De Beijer is er ook niet meer: alleen de naam van de Beijerstraat herinnert er nog aan.

Je had ook het Pesthuys - het woord zegt het al. Aan het eind van de 16e eeuw opgericht als vervanger van de 'Stadts Pestcameren' achter de Nieuweburen. Kennelijk vond men deze zorgvoorziening in 1675 niet meer nodig en het Pesthuys werd een weeshuis, dat tot 1956 heeft gefunctioneerd. In het gebouw is nu het Natuurmuseum Fryslân gevestigd. Een schoollokaal en de voogdenkamer in het natuurmuseum geven nog een beeld van de vroegere functie als weeshuis.

Het Lazarushuis stond van het begin van de 16e eeuw tot 1688 op de Lazarusfenne, achter de huidige Spanjaardslaan, buiten de toenmalige stadsgrenzen. Het was het toevluchtsoord voor mensen die leden aan melaatsheid - die mochten zich wegens de besmettelijkheid van hun aandoening niet binnen de stad vertonen. Lijders trachtten in veel gevallen in hun bestaan te voorzien door bedelend door het land te trekken. Deze aandoeningen werden ook wel veldziekten genoemd - patiënten waren immers vooral op het platteland te vinden.

Collegium Medicum

Artsen in de 17^e eeuw waren er in twee hoofdgroepen: chirurgijns (die deden alles waarbij bloed tevoorschijn kon komen) en medicinæ doctoren (zeg maar een voorloper van internisten). Ze kwamen vooral bij de zieken thuis. Er werd ook in de 17^e eeuw al aandacht geschonken aan wetenschap en opleiding: de chirurgijns gaven les in het anatomisch theater onder de Nieuwe Toren. De medicinæ doctoren, verenigd in het Collegium Medicum, publiceerden in 1687 de uitgave *Pharmacopoea Leovardiensis* die als doel had de kwaliteit van de door apothekers bereide medicijnen te waarborgen. Het Collegium beschikte ook over een uitgebreide medische bibliotheek, die nu bij Tresoor bewaard wordt.

Ziekenhuis in beulswoning

In Leeuwarden zien we het merkwaardige fenomeen dat er ruim vijftig jaar, van 1772 (sluiting van de Beijer) tot 1825 (opening Stadsziekenhuis) in feite geen ziekenhuis was. Zieken konden zich thuis laten behandelen door een arts, of zich bij ziekte laten verzorgen in een herberg, maar een ziekenhuis was er niet. Wat er wél was: epidemieën zoals pest, cholera, malaria en melaatsheid. De betrekkelijk jong gestorven rechter en politicus Willem Livius van Vierssen (1778-1824) bracht de ontwikkeling van een ziekenhuis in een stroomversnelling. Hij stelde in zijn testament een vorstelijk bedrag van zesduizend gulden in het vooruitzicht voor een 'hospitaal voor behoeftige zieken', mits dat binnen een jaar na zijn overlijden opgericht zou worden.

Zij- en achterkant van het Stadsziekenhuis aan het Blokhuisplein, foto: H.J. Zijlstra, 1967

Prentbriefkaart van de kapel van het Sint Bonifatius Hospitaal, foto: H. Mellema, circa 1935

Een commissie van plaatselijke artsen onder voorzitterschap van Dr. J. Vitringa Coulon worstelde zich na Van Vierssens overlijden door alle administratieve rompslomp. In vergelijking met het huidige tijdsgewricht ging het nog snel: bijna een jaar later stonden de lichten op groen voor de oprichting van een ziekenhuis. Maar een bouwplan of een gebouw was er nog niet. Er stond wel een mogelijk geschikt gebouw leeg. Aan de Blokhuissteeg: het was eerst de woning geweest van de scherprechter, de beul dus. Later had het de militaire infirmerie gehuisvest, maar die was recent verhuisd naar de vroegere Ruiterswacht in de Kleine Kerkstraat. In allerijl werd het voormalige beulshuis voorzien van kribben (bedden) en andere benodigheden, en op 6 april 1825 ging het Stads Burger Ziekenhuis officieel van start. Precies vier dagen voor het aflopen van de termijn die Van Vierssens in zijn testament had gesteld. Het

gebouw voldeed maar matig; in 1842 werd het vervangen door het Stadsziekenhuis dat tot 1970 op het Blokhuisplein heeft gestaan.

Drie verzuilde ziekenhuizen

In de jaren tachtig van de negentiende eeuw werd het aantal ziekenhuizen in Leeuwarden uitgebreid. In de toenmalige verzuilde samenleving mochten een Protestants-christelijk en een Rooms-katholiek ziekenhuis niet ontbreken. Een rode draad bij de drie ziekenhuizen die Leeuwarden ooit rijk was, was dat ze van start gingen in een armetierig en volstrekt ongeschikt gebouw. Het Stadsziekenhuis begon in de woning van de beul. Het Diakonessenhuis begon in 1880 zijn bestaan in een oud pand aan de Bagijnestraat, dat vooral als woning diende voor de werkzame Diakonessen. Zij boden met name thuiszorg en heel soms werd een

patiënt opgenomen. Dat pand bestaat niet meer. Vrij snel daarna, in 1882, betrok het Diakonessenhuis vervolgens het pand aan de Voorstreek 92, waar het tot 1894 gehuisvest is geweest. Dit pand bestaat nog, en heeft daarmee wellicht de unieke status van oudste nog bestaande ziekenhuisgebouw in Leeuwarden. Maar je ziet het er niet aan af. Vervolgens ging het Diakonessenhuis naar de Noordersingel.

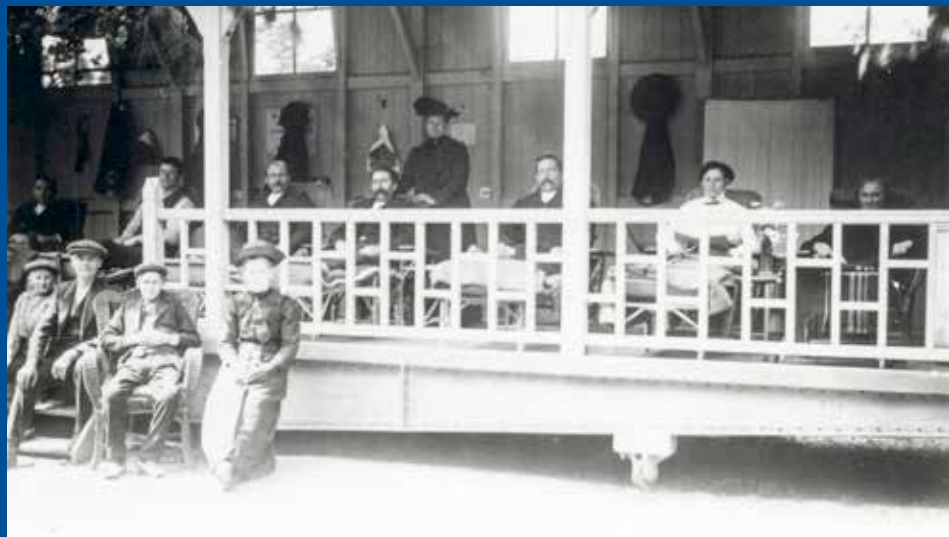
Het katholieke ziekenhuis, dat bij de start in 1883 nog St. Anthoni Hospitaal heette, begon in een pandje dat ingeklemd lag in de dichte bebouwing tussen de Voorstreek en de Tweebaksmarkt. Het had gediend als schuilkerk, als katholiek arm- c.q. weeshuis en vanaf 1883 als werkplek van de eerste religieuzen die uit Münster naar Leeuwarden waren gekomen om in de zorg te werken. Het was te krap, er was geen goede ventilatie of verlichting - maar de zusters sloegen er zich manhaftig doorheen. Op de plaats van dit gebouw werd in 1911 de Julianaschool gebouwd. Het ziekenhuis nam in 1887 zijn

intrek in een gebouw dat oorspronkelijk bedoeld was als pastorie, naast de Bonifatiuskerk. Voor pastorie was het echter veel te groot. Er kwam een kleinere pastorie en het grote gebouw werd ingericht als ziekenhuis. Het gebouw werd gaandeweg uitgebreid; na 1915 kwam het Amelandshuis aan de Voorstreek in bezit van het ziekenhuis, door een gulle schenking van baronesse Juliana thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg. Het Bonifatius Hospitaal strekte zich tot 1935 uit van de Voorstreek tot de Amelandswinger. Daarna verhuisde het naar het nieuwe 'Bonnie Hos' aan de Mr. P.J. Troelstraweg. Op die plek herinneren nu alleen nog straatnamen, een informatiebord en de toegangspoort aan het ziekenhuis.

Lighallen, tuinhuisjes en infectieziekten

Ook verdwenen zijn kleinere en grotere zorgvoorzieningen waarbij we ons vandaag amper meer een voorstelling van kunnen maken. Zo bezat het Diakonessenhuis een lighal: een ruim bemeten, overdekte veranda

De wendbare lighal in de tuin van het Diakonessenhuis, fotograaf onbekend, 1914

in de tuin. De constructie kon op rollen naar de zon worden gedraaid. Het was bedoeld om patiënten te laten kuren: licht en frisse lucht waren tot de introductie van goede antibiotica de enige behandeling voor ernstige longziekten zoals tuberculose. Een verblijf in Davos was niet voor iedereen weggelegd...

Bij Achter de Hoven was het Parkherstellingsoord ingericht, met oorspronkelijk hetzelfde doel. Het lag op de plaats van het huidige Parkhove. In de jaren dertig verbleven patiënten een deel van hun verblijf letterlijk

buiten, in betrekkelijk kleine "TBC-huisjes" met voldoende lucht en licht. Het werd later een meer regulier verpleeghuis.

Het bestaan van het paviljoen voor infectieziekten aan de Boerhaavestraat uit 1930 is evenmin meer voor te stellen. Lijders aan allerlei besmettelijke ziekten waarvoor nauwelijks behandeling bestond werden hier in isolatie verpleegd. Nieuwe behandelingsmethoden, met name antibiotica en preventieve vaccinatie, maakten het paviljoen gaandeweg overbodig. Er waren in de jaren zestig nog

De zuidzijde van het Sint Bonifatius Hospitaal, foto: H.A. Rollema, 1935

plannen om een nieuw paviljoen te bouwen bij het Triotel, maar omdat de noodzaak was weggefallen werd daarvan afgezien. Moderne ziekenhuizen zoals Frisius MC beschikken over een aantal isolatiekamers waar patiënten, afhankelijk van het ziektebeeld, geïsoleerd kunnen worden verpleegd.

Haakjes aan de buitenkant

Het Triotel, geopend in 1970 was een modern concept, vormgegeven door de geneesheer-directeur Pieter Bonnema. Het Stadsziekenhuis en het verzorgingshuis aan de Hania-

steeg kregen er een nieuw onderkomen, een combinatie van ziekenhuis, verpleeghuis en verzorgingshuis. Het luidde het einde in van de zorgfunctie van 'de Haniasteeg'. Een gebouw dat ooit stadsarmenhuus was en later verzorgingshuis. Er woonden onder meer uiterst kleurrijke stadgenoten. Over de Haniasteeg doet het hardnekkige verhaal de ronde dat de deuren van de kamers van bewoners waren voorzien van een haakje - aan de buitenkant! Zo konden recalcitrante bewoners worden ingesloten en zo worden weerhouden van storend gedrag in de openbare ruimte.

Het paviljoen voor besmettelijke ziekten aan de Boerhaavestraat, foto: Ch. Gombault, 1930

Het Diakonessenhuis wilde graag uitbreiden, maar de krappe locatie in de Transvaalwijk liet dat niet toe. De overheid wilde alleen akkoord gaan met nieuwbouw als de drie Leeuwarder ziekenhuizen zouden fuseren. In 1982 fuseerden Bonifatius Hospitaal, Diakonessenhuis en Triotel tot Medisch Centrum Leeuwarden en veranderden van naam: MCL-noord, -midden en -zuid. Het Diakonessenhuis verhuisde in 1987 naar de nieuwbouw die naast het Triotel was verzeen. In 2004 sloot het Bonifatius Hospitaal, en Leeuwarden hield één ziekenhuislocatie over, die sinds de fusie met Tjongerschans Heerenveen per 1 januari 2025 Frisius MC heet.

Dokterswoning

Naast de ziekenhuizen zijn er vele gebouwen in Leeuwarden die ooit een zorgfunctie hebben gehad. Van middeleeuwse kloosters, instellingen voor ouderenzorg tot een hele reeks praktijkwoningen. Niet alleen huisartsen, maar ook specialisten hielden tot ruwweg halverwege de twintigste eeuw spreekuur in hun dokterswoning.

Leeuwarden beschikte over heel wat ‘gasthuizen’, die deels nog bestaan. Denk bijvoorbeeld aan het Ritske Boelema Gasthuis, Boshuisen Gasthuis, Marcelis Goverts Gasthuis en Gabbema Gasthuis. Of aan de wezen die onder andere onderdak kregen in het Old Burger Weeshuis of het Nieuwe Stads Weeshuis.

Toewijding

Bij alles wat er door de eeuwen in de zorg is veranderd: één ding bleef hetzelfde. De toewijding en professionaliteit van artsen, verpleegkundigen en alle andere hulpverleners die betrokken waren en zijn bij de zorg voor de medemens.

Frits J. Mostert
*Oud-persvoorlichter Medisch Centrum
Leeuwarden*

DE OPENGESTELDE PANDEN

Met de dit jaar op zaterdag 13 september opengestelde panden heeft de Werkgroep Open Monumentendag Leeuwarden getracht een gevarieerd aanbod aan panden die een link met zorg hebben aan de Open Monumentendag-bezoeker te presenteren. Panden die gebouwd zijn voor de zorg, maar ook panden

die in eerste instantie een andere functie hadden maar waar nu een vorm van zorg in gehuisvest is. Hierbij was een aantal criteria doorslaggevend: de architectonische waarde, verschillende bouwperiodes en stijlen en een compacte route. Alle te bezichtigen panden liggen binnen de grachten. De gebouwen van

Groep arbeiders met in het midden architect Johannes Boonstra tijdens de eerste steenlegging van De Hofwijck (nr 5), fotograaf onbekend, 1930

het voormalige Diakonessenhuis vormen hierop een uitzondering.

Aangezien zorg een breed thema is hebben we ons moeten beperken. Helaas zijn ook, om diverse redenen, in architectonisch opzicht in het oogspringende gebouwen zoals

het Gabbema Gasthuis aan de Wybrand de Geeststraat, de Infirmerie aan de Wissesdwin-ger, het Marcelis Goverts Gasthuis aan de Noordersingel en de Centraal Apotheek op de hoek van de Voorstreek en Tuinen, afgevallen.

Extra info:

Het Aanloophuis (Bagijnestraat 36) is alleen van 10:00 tot 13:00 van binnen te bezichtigen. Wanneer u de route loopt kunt u gratis gebruikmaken van het pontje in de Prinsentuin. Van 10:00 tot 17:00 vaart het pontje van de Prinsentuin naar de Noordersingel en vice versa.

In het hoofdgebouw van het Diakonessenhuis, bij woongroep De Gouden Bal en in het Boshuisen Gasthuis zullen kleine exposities worden ingericht.

Niet alle panden zijn toegankelijk voor mindervaliden.

VRIENDEN
LOTERIJ

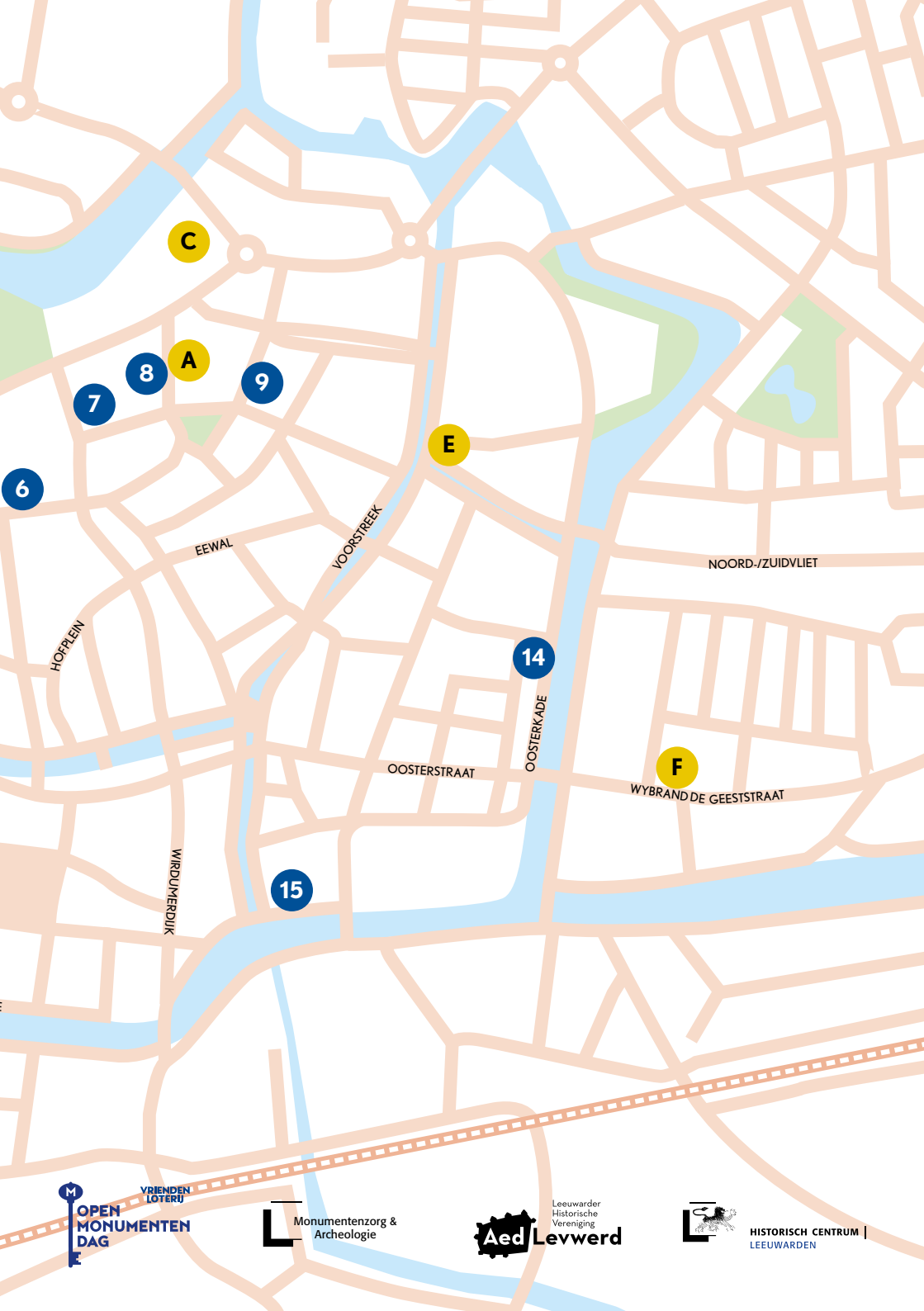
OPEN MONUMENTEN DAG

1. **Auck Petershuis** (Nieuwestad 108)
2. **Stadsarmhuis** (Haniasteeg 47)
3. **Aanloophuis** (Bagijnestraat 36)
4. **Heer Ivohuis** (Grote Kerkstraat 7)
5. **De Hofwijck** (Grote Kerkstraat 20)
6. **Bestuurshuis Sint Anthony Gasthuis** (Grote Kerkstraat 39)
7. **Nieuwe Stads Weeshuis** (Schoenmakersperk 2 (zijde Jacobijnerkerkhof)
8. **Boshuisen Gasthuis** (Jacobijnerkerkhof 7)
9. **Ritske Boelema Gasthuis** (Monnikemuurstraat 72)
10. **Woonhuis** (Noordersingel 84)
11. **Diakonessenhuis** (Noordersingel 88)
12. **Woongroep De Gouden Bal** (Diakonessenpark 1-41)
13. **Kinderziekenhuis** (Nelson Mandelaplein 2-52)
14. **IJkkantoor en Kantongerecht** (Oosterkade 72)
15. **De Friesche Bank** (Nieuweweg 3)

Op de route maar niet opengesteld

- A. Broodpoortje Grote of Jacobijnerkerk (Bredeplaats 4 (Koorzijde))
- B. Woonhuis en praktijk van dr. Julius Vitringa Coulon (Doelestraat 8)
- C. Infirmierie (Wissedwinger 1)
- D. Marcelis Goverts Gasthuis (Noordersingel 54)
- E. Centraal Apotheek (Voorstreek 68)
- F. Gabbema Gasthuis (Wybrand de Geeststraat 42)

C

8

A

9

7

E

6

14

15

F

HOFFLEIN

EEWAL

VOORSTREEK

NOORD-/ZUIDVLJET

OOSTERSTRAAT

OOSTERKADE

WYBRAND DE GEESTSTRAAT

WIRDUNERDIJK

VRIENDEN LOTERIJ
OPEN MONUMENTEN DAG

Monumentenzorg & Archeologie

Leeuwarder Historische Vereniging
Aed Levwerd

HISTORISCH CENTRUM | LEEUWARDEN

AUCK PETERSHUIS – NIEUWESTAD 108

Het pand dat als Auck Petershuis bekend staat is een van de laatst overgebleven panden aan de Nieuwestad zonder een winkelpui. Daarnaast valt het neoclassicistische pand op door de forse afmeting. De knik in de voorgevel verraadt dat op deze locatie eerder twee panden stonden. In 1849 liet Rinske Heringa Cats beide panden tot een geheel verbouwen. Rinske was de achternicht van Anna Cats, zuster van de puissant rijke koopman Pieter Cats die aan de overzijde van de Nieuwestad (nummer 49) in 1804 het grootste woonhuis van Leeuwarden liet bouwen, het zogeheten Catshuis. In 1858 liet jonkheer Frans Julius Johan van Eysinga (o.a. voorzitter van de Eerste Kamer en Minister van Staat) het pand ingrijpend verbouwen. De huidige indeling is nog grotendeels als die van 1858. Links van de gang zijn twee ruime vertrekken, van elkaar gescheiden door portes brises (dubbele schuifdeuren). Rechts van de gang bevinden zich een zitkamer en tuinkamer. Op de eerste verdieping bevond zich aan de achterzijde een koepelkamer met balkon. De tuin strekt zich uit tot aan het Ruiterskwartier. Ten westen van de tuin staat het voormalige koets-

huis, misschien wel het fraaiste voorbeeld van een dergelijk gebouw in Leeuwarden.

Van 1946 tot en met 1974 diende het pand als weeshuis van het Old Burger Weeshuis. Het Old Burger Weeshuis kocht het pand van freule Anna Augusta van Eysinga, dochter van Frans Julius Johan van Eysinga. Het eerdere weeshuis op de hoek van het Zaailand en de Zuiderstraat, gebouwd in 1876, was in 1945 door de Duitsers in brand gestoken. Het pand aan de Nieuwestad is genoemd naar de stichtster van het Old Burger Weeshuis Auck Peters (ca 1485-1538), echtgenote van Schepen Lieuwe Lieuweszoon.

In 1974 vertrokken de laatste wezen naar een ruime woning aan de Bilderdijkstraat. Het Auck Petershuis werd ingericht als dagverblijf voor dertig kinderen uit probleemgezinnen. Dit dagverblijf heeft tot 1997 bestaan.

Na 1997 kwam het pand leeg te staan en is rond 2000 grondig verbouwd. Hierbij is de benedenverdieping in oude luister hersteld. De drie ruimtes zijn genoemd naar personen die van belang zijn geweest voor het Old Burger Weeshuis: de Auck Peterskamer, de Van Eysingazaal en de Van Haersmazaal. De

twee verdiepingen daarboven zijn als kantoor ingericht en worden verhuurd aan het Huis voor de Wadden.

Rond 2000 is de tuin weer als Franse stijltuin ingericht. De beplanting is in 2024 geheel vernieuwd. In de tuin staat een 160 jaar oude beuk, gepland bij de geboorte van de freule Van Eysingasa.

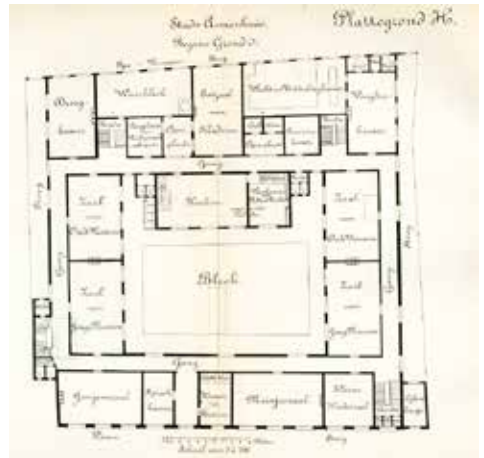
De eetzaal van het Old Burger Weeshuis aan de Nieuwestad, foto: Frans Popken, 1970

STADSARMHUIS - HANIASTEEG 47

Het stadsarmhuis is in 1879-1881 gebouwd naar een ontwerp van stadsarchitect Thomas Adriaan Romein met assistentie van Joannes Erkinus Gijsbertus Noordendorp. Het grote carrévormig gebouw met binnentuin kent een nagenoeg vierkante plattegrond van 42 bij 42 meter. De hoofdingang bevindt zich aan de Haniasteeg. In de zuidelijke binnengevel bevindt zich een stichtingssteen met de tekst: *De eerste steen is gelegd op 23 maart 1880 door den heer Mr. W.J. van Welderen baron Rengers burgemeester te Leeuwarden.*

Het in ingetogen neoclassicistische stijl gebouwde stadsverzorgingshuis was ingeklemd tussen de Hania- en de Ype Brouwerssteeg. Hierdoor kwam het gebouw niet tot zijn recht. Stadsgeneesheer Philippus Kooperberg verzocht in zijn *Geneeskundige Plaatsbeschrijving van Leeuwarden* (1888) dan ook: 'Jammer slechts dat zulk een inrichting gelegen is in nauwe stegen, hetgeen zoowel uit een architectonisch als uit een hygiënisch oogpunt is af te keuren. Toetreding van frissche lucht en zonlicht behoreen nu natuurlijk schier tot de onmogelijkheden.'

Deze locatie had een reden. Het stadsarmhuis was gebouwd in de tuin van het Martenahuis aan de Nieuwestad. Al in 1685 was deze tuin deels bebouwd met een werkplaats voor een lakenfabriek. Deze lakenfabriek, ook wel de Engelsche lakenfabriek genoemd, was geen lang leven beschoren. De gebouwen werden herbestemd tot 's Lands Ammunitiehuis. Na enkele verbouwingen is het complex als kazerne in gebruik genomen. Toen er een nieuwe kazerne werd gebouwd op de Amelandsdwinger, de Prins Frederik-kazerne, verzocht het armbestuur aan de raad om de gebouwen en het terrein te bestemmen voor een inrichting voor bejaarde armen en verlaten kinderen. Toen in 1879 een nabijgelegen

Plattegrond van het Stadsarmhuis afkomstig uit de *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden* door Ph. Kooperberg, 1888.

wagenhuis en een onbebouwd gedeelte van de Martenatuin konden worden aangekocht werd besloten tot nieuwbouw.

Van 1831 tot en met 1974 heeft het dienst gedaan als stadsverzorgingshuis. Vervolgens nam de Sociale Academie intrek in het pand dat daarna in 1985 werd verbouwd tot woonappartementen en kleinschalige bedrijfsruimten. Het pand, omgedoopt tot Haniahof, zou een van de eerste woongroepen van Leeuwarden/Friesland huisvesten. Tegenwoordig is de Haniahof een broedplaats waar wonen, kunst en cultuur samenkomen. Je vindt er onder andere een woongroep, een expositieruimte, Grafisch Atelier Friesland en kunstinitiatief VHDG (Voorheen de Gemeente) en kunstruimte H47.

Het pand, omgedoopt tot Haniahof, zou een van de eerste woongroepen van Leeuwarden/Friesland huisvesten.

AANLOOPHUIS - BAGIJNestraat 36

Sinds 1983 zit het Aanloophuis van de Kerken in het pand. Het aanloophuis moest een plek worden van warmte en aandacht voor mensen die dat elders niet konden vinden. Drijvende kracht achter dit sociale initiatief was evangelisatiepredikant Gerlof van der Berg. Hij bemerkte dat er, met name in de weekenden, mensen als het ware met de ziel onder de arm door de stad liepen. Dakloze mensen die door de week in de dagopvang terecht konden, maar in het weekend geen plek hadden. Maar ook mensen die zich thuisloos voelden, eenzaam waren. Hij vond het de taak van de kerken om deze kwetsbare naasten een plek te bieden. We spreken van het Aanloophuis van de Kerken, omdat het eigenaarschap bij een tiental kerken in Leeuwarden ligt. Zij stellen zich verantwoordelijk op en dragen met elkaar, financieel en bestuurlijk, het Aanloophuis. Nog steeds vervult het aanloophuis dezelfde functie en biedt zij een luisterend oor, een maaltijd, schone kleding etc. voor een ieder die geen plek heeft of zich alleen voelt. Voor het aanloophuis zaten evangelisatiejeugdclub en jongerencentrum Biels 28 en de Christelijke Openbare leesbibliotheek in het pand. Biels 28 volgde het idee van de zogeheten Jeugdhavens van dominee J. van Krimpen en de Stichting Evangelisch Herstel en Opbouw.

In de voorgevel is een gevelsteen zichtbaar met de tekst: *Den 8 July 1851 is door Lodewijk Anna Rinze Jetzes de Vries Feyens aan dit gebouw*

Nog steeds vervult het aanloophuis dezelfde functie en biedt zij een luisterend oor, een maaltijd, schone kleding etc. voor een ieder die geen plek heeft of zich alleen voelt.

Gevel van het Aanloophuis in de Bagijnestraat, foto: Pieter van der Ende, 2025

den eersten steen gelegd. Lodewijk was de zoon van Georgius Lambertus Feijens en Catharina Monica van Loo. Vader Georgius was o.a. lid van de Gemeenteraad en Deken van de Orde van Advocaten bij het Provinciaal Gerechtshof en de Arrondissementsrechtbank te Leeuwarden.

De nieuwbouw van 1851 is een gevolg van de samenvoeging van de percelen C715 en C716 aan de Bagijnestraat. Eigenaresse is dan de vermogende Anna Catharina de Vries uit Dokkum. Het nieuwgebouwde pand, evenals de eerdere twee panden, liggen in het verlengde van het woonhuis C793 aan de Nieuwestad. Het is aannemelijk dat het pand aan de Bagijnestraat, het stond te boek als stal, wagenhuis en broeikas, bij het woonhuis aan de Nieuwestad hoorde.

HEER IVOHUIS - GROTE KERKSTRAAT 7

Veel oudere Leeuwarders kennen het Heer Ivohuis, op de hoek van de Grote Kerkstraat en het Heer Ivostraatje, nog als rouwhuis van de Leeuwarder Uitvaartvereniging 'De Laatste Eer'. In de periode 1959-1991 zullen hier vele Leeuwarders zijn opgebaard. Bij de opening in 1959 schreef de *Leeuwarder Courant*: 'het stijlvol-deftige en koele Heer Ivo-huis leent zich uitstekend voor rouwhuis.'

Tegenwoordig zullen veel mensen het kennen als restaurant 'De Hofdame' met aan de zijgevel het grote tegeltableau waar Maria Louise staat afgebeeld als stammoeder van vrijwel alle Europese vorstenhuizen.

De geschiedenis van het pand gaat eeuwen terug. De naamgever van het pand is Heer Ivo, pastoor van de Sint Vituskerk op de Oldehoveterp. Hij overleed in 1581, een jaar nadat Leeuwarden van het katholieke op het protestante geloof was overgegaan.

Het oorspronkelijke huis werd gebouwd in de 15^e-eeuw of mogelijk zelfs eerder. Het Heer Ivohuis heeft in de daaropvolgende eeuwen interessante bewoners gekend. Zo woonde er Hendrik van Hambroick, kamerheer van Maria Louise. Een andere bewoner was Philip Hendrik Neering Bögel. Bögel nam in 1793 de benen naar de Verenigde Staten omdat hij zich schuldig had gemaakt aan 'schandelijke landsdieverij'. In de VS geniet hij nog altijd bekendheid als een van de Founding Fathers van de staat Texas.

Het pand is in de kern 16^e-eeuws, maar heeft rond 1785 en in 1909 ingrijpende verbouwingen ondergaan. De monumentale gang en plafonds op de begane grond en de schouwpartij op de eerste verdieping zijn in Lodewijk XVI-stijl. Dit doet vermoeden dat toen Philip Hendrik Neering Bögel en zijn echtgenote Georgina Françoise Lycklama a Nijeholt het

Interieur van het in 1909 verbouwde trappenhuis, foto: Pieter van der Ende, 2025

pand betrokken deze modernisering zijn uitgevoerd. De verbouwing uit 1909, toen de familie Huber in het pand woonde, is uitgevoerd onder leiding van de bekende Leeuwarder architect Hendrik Kramer. Het mooie trappenhuis met glas-in-loodelementen is waarschijnlijk ook door Kramer ontworpen. Ook het dak met rood geglazuurde pannen en met op de hoeken keramische pironnen (ornament op een markant punt van een gebouw, meestal in de vorm van een tapstoe lopende pion of zuil) en sierlijke kajuiten met overstekende daken komt uit 1909.

DE HOFWIJCK - GROTE KERKSTRAAT 20

De Hofwijck werd in 1930-1931 gebouwd in opdracht van de Diaconie van de Nederlands Hervormde Gemeente Leeuwarden. Het uit meerdere vleugels samengestelde tehuis werd ontworpen door de Leeuwarder architect Johannes Boonstra en is in stilistisch opzicht sterk verwant aan de Amsterdamse School. In 1987 verloor het gebouw zijn oorspronkelijke functie. Drie jaar later werd in opdracht van de Vereniging voor Volkshuisvesting een ingrijpende verbouwing tot huurappartementen uitgevoerd. In 2025 heeft de huidige verhuurder, Elkien, het pand grondig gerenoveerd. Onder het pand bevindt zich nog een deel van de 16^e-eeuwse keldergewelven van de Holdingastins. Deze stadsstins werd tussen 1552 en 1554 gebouwd. In 1693 werd de stins verhuurd aan Gedeputeerde Staten van Friesland die er de Landschaps Munt in vestigde. Door muntmeester Daniël Valkenier werd opdracht gegeven in de tuin van de Holdingastins een munthuis te bouwen. De moderne gevelsteen boven de entree van het pand herinnert aan deze periode. Tevens is op deze steen de oude Holdingastins zichtbaar.

In 1752, toen de laatste muntmeester stierf, werd het munthuis ontmanteld. De stins werd enkele jaren later, in 1756, verkocht aan de Diaconie van de Nederduits Hervormde Gemeente. In 1794 brandde het gebouw af en op de oude fundamenteën werd het diaconiehuus herbouwd. Na meerdere verbouwingen werd het gebouw in 1930 afgebroken en kreeg Boonstra de opdracht om een modern rusthuis te bouwen. Ook bij deze nieuwbouw overleefden de kelders van de Holdingastins de bouw. Het archief van architect Boonstra is bewaard gebleven. Boonstra ging naar de Ambachtsschool en studeerde vervolgens aan de Academie voor Bouwkunst in Amsterdam (leerling van de invloedrijke architect W.T. Wijdeveld). In Leeuwarden ontwierp hij meerdere woonhuizen (o.a. aan de Mr. P.J. Troelstraweg, Harlingerstraatweg en Noordersingel) en gevels voor winkels of winkelpanden (o.a. in de Sint Jacobsstraat, Grote Hoogstraat en Kelders).

Twee heren in de kelder van de voormalige Holdingastins aan de Grote Kerkstraat, foto: Ch. Gombault, 1930

BESTUURSHUIS SINT ANTHONY GASTHUIS GROTE KERKSTRAAT 39

Het Sint Anthony Gasthuis (SAG) viert dit jaar zijn 600-jarig bestaan. Het vroegst bekende stuk, een schenking aan het SAG, komt uit 1425. Het Sint Anthony Gasthuis zelf is mogelijk nog ouder. Eeuwen lang verzorgde het SAG behoeftige mensen in een complex van panden aan de zuidzijde van de Grote Kerkstraat. Op een gegeven moment behoorde het hele gebied ten zuiden van de Grote Kerkstraat, ten oosten van de Beijerstraat, ten westen van de Sint Anthonystraat (destijds de Oudegracht) en de achterzijde van het Stadhoudelijk Hof tot het gasthuiscomplex. In 1878 werd het oude gasthuis afgebroken en vervangen door nieuwbouw. Dit nieuwe Oud Sint Anthon was een zogeheten vleugelgesticht naar een ontwerp van Frederik Stoett. Stoett had in 1865 ook het Nieuw Sint Anthon, gelegen tussen de Groeneweg en het Perkswalpje ontworpen. De tuinen van zowel het Oud als het Nieuw Sint Anthon werden door Gerrit Vlaskamp ontworpen. Een beeldbepalende uitbreiding vormde

de Julianavleugel, gebouwd in 1909-1910 naar een ontwerp van Willem Cornelis de Groot. Aan de hoeveelheid aan taken, denk hierbij aan de verzorging van de proveniers, de soepuitdelingen, het financieel steunen van charitatieve instellingen en het beheer van de vele pachtboerderijen en -grond, moest leiding worden gegeven. Dit was en komt nog steeds voor rekening van de voogden en voogdessen. Van 1874 tot heden vergaderen deze voogden en voogdessen in het bestuurshuis aan de Grote Kerkstraat.

Het pand werd in 1856 door het gasthuis aangekocht en verbouwd. In 1862 werd het pand verhuurd aan voogd en rentmeester Solko Walle Tromp. Na zijn overlijden namen de voogden en voogdessen het besluit om op de begane grond vergaderkamers te laten bouwen en er de administratie van het gasthuis onder te brengen. De verbouwing werd geleid door Frederik Stoett en diens zoon Herman Rudolph.

Interieur van het Bestuurshuis van het Sint Anthony Gasthuis aan de Grote Kerkstraat, foto: Erikjan Koopmans Photography, 2024

NIEUWE STADS WEESHUIS – SCHOENMAKERSPERK 2

Toen het Old Burger Weeshuis zich terugtrok uit de stedelijke armenzorg zag het stadsbestuur zich genoodzaakt een nieuw weeshuis te stichten. Met gebruikmaking van delen van het oude Pesthuis kwam in 1675 een carrévormig bouwwerk rond een binnenplein tot stand. Dit Nieuwe Stads Weeshuis, in 1676 plechtig ingewijd, was gericht op de Grote of Jacobijnerkerk. De zandstenen poort met het stadswapen bevindt zich dan ook aan deze zijde van het gebouw.

De westvleugel aan de zijde van het Schoenmakersperk werd in 1884 ingrijpend verbouwd en kreeg een nieuwe gevel naar een ontwerp van Arnoldus Teunis van Wijngaarden. De gevel met decoratief gebruik van bouw materiaal is in neo-maniëristische stijl. In de gevel is het jaartal 1675 en de naam Baljee zichtbaar. 1675 is het jaar waarin het weeshuis werd gebouwd en Baljee verwijst naar een van de wezen, Jacobus Martinus Baljee, die roem en rijkdom

vergaarde in het voormalige Nederlands-Indië en een grote som geld aan het weeshuis naliet. Twee branden, in 1980 en 1983, zorgden voor flinke schade. Na een grondige restauratie, waarbij de hoofdingang aan het Schoenmakersperk kwam, vestigde het Fries Natuurhistorisch Museum, tegenwoordig Natuurmuseum Fryslân, zich in het pand. Op het binnenplein, tegenwoordig voorzien van een glazen overkapping, stond een zuil ter ere van Baljee. Deze zuil is in de Tweede Wereldoorlog, toen het gebouw door de Duitsers was gevorderd, spoorloos verdwenen.

Baljee verwijst naar een van de wezen die roem en rijkdom vergaarde in het voormalige Nederlands-Indië en een grote som geld aan het weeshuis naliet.

Gezicht op de noordwesthoek van het Jacobijnerkerkhof met links het Nieuwe Stads Weeshuis en rechts het Boshuisen Gasthuis. Tekening vervaardigd door Jan Bulthuis, 1790.

BOSHUISEN GASTHUIS – JACOBIJNERKERKHOF 7

Het Boshuisen Gasthuis, genoemd naar Philip Boshuisen, grietman van het Bildt, is het enige in tact gebleven 17^e-eeuwse hofje bij de Grote Kerk. Andere hofjes zoals het Ritske Boelema Gasthuis (Monnikemuurstraat), Gabbema Gasthuis (Achter de Grote Kerk) en het Oud Sint Anthoon (Grote Kerkstraat) zijn (gedeeltelijk) afgebroken. De kamers (woningen) van Luilekkerland dateren waarschijnlijk uit het begin van de 18^e-eeuw.

Anna van Eysinga, weduwe van Philip Boshuisen, stichtte het hofje in 1652 ter nagedachtenis aan haar in dat jaar overleden man. Het hofje was bestemd voor behoeftige weduwen. Oorspronkelijk bestond het hofje uit 19 kamers rondom een binnentuin (bleek). Aan weerszijden van de buitenpoort zijn twee zandstenen ingemetseld met de tekst: *Het geen hier staet, uyt nijt of hoet doch niet beschout, tot*

Het hofje was bestemd voor behoeftige weduwen. Oorspronkelijk bestond het hofje uit 19 kamers rondom een binnentuin (bleek).

armoedts hulp en weduws troost is het geboudt. Rond 1970 werd een aanvang gemaakt met restauratie van het hofje waarbij, om het woongenot te verbeteren, van twee woningen een woning werd gemaakt. Op 26 maart 1972 vond de feestelijke heropening plaats door burgemeester Johannes Brandsma. Gelukkig hoeft men vandaag geen weduwe meer te zijn om in aanmerking te komen voor een woning in deze sfeervolle woonomgeving. Wel eist de Stichting Boshuisen Gasthuis nog steeds dat alleen vrouwen van boven de vijftig jaar in het hofje mogen wonen.

Binnenplaats van het Boshuisen Gasthuis, foto: Ad Fahner, 2025

RITSKE BOELEMA GASTHUIS MONNIKEMUURSTRAAT 72

In de Monnikemuurstraat vindt men een opvallende gevelsteen. Op deze steen staat: *Ritske Boelema Gasthuis, 1623-1849*. De gevelsteen is vervaardigd door de bekende Amsterdamse beeldhouwer Hans 't Mannetje (1944-2016). Op de daklijst staat geschilderd: *Zoete Naam Jezusgilde*.

Op deze locatie, op de hoek van de Monnikemuurstraat en Bij de Put vestigde zich in 1598 het Ritske Boelema Gasthuis (voor de reformatie Soete Naam Jezusgilde genoemd). De 'cameren' waren bedoeld voor behoeftige ouderen. Door aankopen en verbouwingen in 1623, 1631 en 1639 werd het een hofje. Hoewel het gasthuis in 1823 en 1840 nog werd verbouwd en vergroot werd het bouwvallig en voldeed het niet meer aan de Woningwet van 1901 en werd in 1905 tot sloop overgegaan.

Het gasthuis voldeed niet meer aan de Woningwet van 1901 en werd in 1905 tot sloop overgegaan.

De bewoners hadden al eerder het complex verlaten. In 1850 had het Ritske Boelema Gasthuis een nieuw gesticht laten bouwen op de plek van het voormalige Landschapshuis aan de Turfmarkt. Dit gebouw viel in 1986 ten prooi aan de sloophamer.

Rond 2007 zijn de restanten van het gasthuis aan de Monnikemuurstraat tot woningen verbouwd. De architecten zijn er goed in geslaagd om het intieme binnenplaatsje en de twee zijsteegjes de sfeer van vroegere eeuwen te doen laten herleven.

Ritske Boelema Gasthuis, Monnikemuurstraat, foto graaf onbekend, circa 1880

DIAKONESSENHUIS - NOORDERSINGEL 88

In 1879 kocht Mattheus Teffer, zending in het voormalige Nederlands-Indië maar teruggekeerd naar zijn geboortestad Leeuwarden, een huis in de Bagijnestraat en richtte het in als ziekenhuis. Dit zogeheten Diakonessenhuis, op protestantschristelijke grondslag, verhuisde in 1884 naar de Voorstreek. Na tien jaar verruilde het Diakonessenhuis de Voorstreek voor de Noordersingel. Architect Willem Cornelis de Groot ontwierp hier een modern ziekenhuis. Het ziekenhuis, in een rijke neoclassicistische stijl, werd relatief ver achter de rooilijn gebouwd en stond op een ruim bemeten perceel. De tuinen werden aangelegd naar een ontwerp van tuinarchitect Gerrit Vlaskamp. Aan de bouw van het ziekenhuis waren jaren van studie en werkbezoeken voorafgegaan. Het in 1891 gebouwde Burgerziekenhuis in Amsterdam diende als voorbeeld voor het Diakonessenhuis in Leeuwarden.

In de eeuw die volgde zou het ziekenhuis vele uitbreidingen ondergaan. Het ziekenhuiscomplex zat na verloop van tijd ingeklemd tussen de Noordersingel, Transvaalstraat, M. Steijnstraat en H. Costerstraat. In 1983 werd het ziekenhuis onderdeel van het MCL (locatie MCL-Midden). In 1987 sloot het Diakones-

Het Diakonessenhuis aan de Noordersingel, fotograaf onbekend, 1910

De operatiekamer in het Diakonessenhuis, fotograaf onbekend, 1910

senhuis aan de Noordersingel en kreeg onderdak in het nieuwgebouwde Triotel aan de Borniastraat.

In 1988 is het hoofdgebouw grondig verbouwd tot luxe appartementen. In feite bleven alleen de buitenmuren overeind. Ondanks de toevoeging van balkons en dakkapellen heeft het Diakonessenhuis zijn historische uitstraling behouden.

Vanaf de Noordersingel, de Noorderstadsgracht of vanuit de Prinsentuin geeft het statige Diakonessenhuis extra cachet aan de toch al monumentale Noordersingel. Andere bekende werken van Willem Cornelis de Groot zijn o.a. het Gabbema Gasthuis aan de Wybrand de Geeststraat, de Julianavleugel van het Nieuw Sint Anthoon aan het Schoenmakersperk en woonbuurten zoals de Indische Buurt achter het Noordvliet en de Hollanderwijk achter het station.

De tuinen werden aangelegd naar een ontwerp van tuinarchitect Gerrit Vlaskamp.

WOONHUIS - NOORDERSINGEL 84

Op 4 januari 1893 werden 12 percelen aan de Noordersingel geveild. De 12 percelen lagen tussen het Diakonessenhuis en de Herman Costerstraat. Tussen de percelen 6 en 7 was ruimte gereserveerd voor de aanleg van een weg, de latere Natalstraat.

De panden Noordersingel 82 en 84 vormen vanuit architectonisch opzicht een geheel. Beide woonhuizen zijn in 1893 gebouwd in opdracht van Schelto Schilderman en Marten Meijer (nr. 82) en Theodorus Bekman (nr. 84). Het exterieur van het dubbele herenhuis heeft kenmerken van de toen populaire Hollandse neorenaissancestijl. Opvallend onderdeel van het pand nr. 84 is het ovale dakvenster, ook wel oeil de boeuf (ossenoog) genoemd.

In 1923 werd het pand, evenals meerdere panden aan de Noordersingel, aangekocht door het Diakonessenhuis. De begane grond werd ingericht als recreatieruimte en bibliotheek voor de zusters. De eerste verdieping en zolder werden verbouwd tot 10 zusterkamers. Rond 1970 werd het pand wederom verbouwd en kreeg de eerste verdieping o.a. bestuurska-

In het midden Noordersingel 84, de voormalige recreatieruimte en bibliotheek van de zusters van het Diakonessenhuis, foto: Pieter van der Ende, 2025

mers en werd de zolder gebruikt voor opslag. Met het vertrek van het ziekenhuis in 1987 kwam het pand weer in de verkoop. Voordat nr. 84 weer een woonhuis werd heeft er o.a. een accountantskantoor en een adviesbureau in gezeten.

De conversatiekamer van de zusters van het Diakonessenhuis in het pand Noordersingel 84, fotograaf onbekend, circa 1955

WOONGROEP DE GOUDEN BAL DIAKONESSEN-PARK 1-41

In de jaren dertig van de vorige eeuw vond er een aanzienlijke uitbreiding van het Diaconessenhuis plaats. De architecten Hayo Hoekstra en Gerrit Westerhout uit Den Haag tekenden voor het ontwerp. Hoekstra zou naam maken als architect van het monumentale belastinggebouw in Rotterdam en Westerhout vergaarde roem met vooruitstrevende ontwerpen (Rijks-HBS in Ter Apel en het Bosbad nabij het Haagse Bos).

De uitbreiding in een sobere stijl van de Amsterdamse School bood o.a. onderdak aan een verpleeg- en operatieafdeling, wasserij, keuken en een eetzaal voor de zusters. De ziekenzalen waren gericht op de tuin en Noordersingel. Met het vertrek van het ziekenhuis in 1987 was er de wens om het karakteristieke gebouw te behouden en er ontstond het initiatief om er een woongroep te starten. De Leeuwarder

woningstichting Beter Wonen kwam samen met architect Friso ten Holt, gespecialiseerd in ontwerpen voor herbestemming en renovatie, met een plan. In 1992 werd woongroep De Gouden Bal geopend met 21 appartementen en een ontmoetingsruimte, de zogenaamde Tefferzaal, genoemd naar de oprichter van het Diaconessenhuis.

De naam De Gouden Bal herinnert aan herberg De Gouden Bal die ter hoogte van de Singelstraat aan de Noordersingel stond. Zoals vroeger gebruikelijk was organiseerde de herberg bij sterk ijs hardrijderijen op de Noorderstadsgracht met prijzen waaronder een gouden bal. Sinds 1949 organiseert de Nieuwe Leeuwarder IJclub, wanneer het sterk ijs is, hardrijderijen voor vrouwen op de Noorderstadsgracht met als prijs een gouden bal.

Luchtfoto van het Diaconessenhuis. De meest linkse vleugel, die haaks op de Transvaalstraat staat, huisvest woongroep De Gouden Bal, foto: KLM Aerocarto, 1950

KINDERZIEKENHUIS - NELSON MANDELAPLEIN 2-52

Een grote uitbreiding van het Diakonessenhuis vormde de bouw van een kinderziekenhuis waar in 1958 een start mee werd gemaakt. De eerste steen voor het kinderziekenhuis werd gelegd door de tweelingzusjes Tjitske en Folkje de Vries. In 1954 waren zij wereldnieuws. Geboren als Siamese tweeling wist het artsenteam o.l.v. dokter Straat de beide zusjes succesvol van elkaar te scheiden. Deze operatie, verricht in het Diakonessenhuis en niet in een toonaan-

Volgens de berekeningen waren er maar liefst 1.150.000 bakstenen en 3700 m2 glas nodig.

gevend academisch ziekenhuis, werd gezien als een prestatie van wereldformaat en haalde de landelijke en zelfs internationale pers. Het kinderziekenhuis met vijf verdiepingen werd ontworpen door de Leeuwarder architect Gerardus Albertus Heldoorn. Voor de bouw die drie jaar duurde werden 300 heipalen gebruikt, werd 5500 m3 grond verzet, 2700 m3 beton en 330 ton wapeningsstaal gebruikt. Volgens de berekeningen waren er maar liefst 1.150.000 bakstenen en 3700 m2 glas nodig. Het kinderziekenhuis, waarvan de onderste

De Ichtus, het logo van het Diakonessenhuis, van Jentsje Popma op de gevel van het kinderziekenhuis, foto: Anneke Bleeker, 1970

twee afdelingen voor volwassenen waren bestemd, bood ruimte aan 168 bedden. 45 bedden voor volwassenen en 123 voor kinderen. Kenmerkend voor het gebouw is het witte verblendmetselwerk en de dubbele stalen kozijnen.

In 1987, toen het ziekenhuis vertrok, kreeg het gebouw een bestemming als wooncomplex. De grote plastic van een vis (Ichtus) met daarin de barmhartige Samaritaan die bezig is een gewonde naaste te verzorgen, van de hand van Jentsje Popma, is van het pand verdwenen maar heeft een plekje gekregen in de tuin van Frisius MC Leeuwarden.

Ontwerp van het nieuw te bouwen kinderziekenhuis door architect G.A. Heldoorn, 1953

IJKKANTOOR EN KANTONGERECHT - OOSTERKADE 72

Op de hoek van de Oosterkade en het Droevendal bevindt zich het voormalige Ijkkantoor en Kantongerecht. Het twee bouwlagen hoge pand met een hoge afgeknotte schildkap werd van rijkswege gebouwd. In eerste instantie zou op deze locatie, er waren meerdere huizen en huisjes aangekocht en afgebroken, het nieuwe Beurs- en Waaggebouw komen. Deze locatie werd bij nader inzien toch niet geschikt geacht voor dit doel. Uiteindelijk werd besloten om op de vrijgekomen locatie een nieuw gebouw te bouwen dat zowel het ijkkantoor als het kantongerecht onderdak zou bieden.

Rijksbouwkundige Cornelis Hendrik Peters, o.a. leerling van de bekende Pierre Cuypers, ontwierp een gebouw met neoclassicistische en neogotische karaktertrekken. De begane grond was bestemd voor het ijkkantoor (met de ingang aan de Oosterkade). Het was het handigst dat het ijken van gasmeters, een van de meest voorkomende taken van het ijkkantoor, op de begane grond plaatsvond. Op de eerste verdieping nam het kantongerecht zitting (met de ingang aan het Droevendal). De Leeuwarder aannemer Van der Veer schreef voor 33000 gulden in en kreeg de opdracht. Toezichthouder bij de bouw was Abraham Johannes Brevet.

Boven de ingang aan de Oosterkade is een grote staande leeuw met het rijkswapen van zandsteen ingemetseld. Verrassend decoratief zijn de gevelbeëindigingen die gevormd zijn met rondboogfriezen die kleine tegeltableaus omvatten. Op de tegels is symbolisch de bestemming van het gebouw aangegeven, namelijk het zwaard en de weegschaal van justitie en de maten en gewichten van het ijkezen. Op het dak zijn charmante dakkapellen geplaatst.

Ijkkantoor en Kantongerecht op de hoek van de Oosterkade en het Droevendal, foto graaf onbekend, 1884

Het interieur van de begane grond bestaat uit schoonmetselwerk in gele en rode steen met segmentgewelven tussen ijzeren balken en een vloer van asfalt. De zittingszaal en de overige vertrekken op de eerste verdieping zijn met Amerikaans grenen betimmerd. Volgens Eekhoff is de profielsteen vervaardigd door de firma Canoy te Venlo (De Drie Kronen) en zijn de tegeltableaus vervaardigd door Van Hulst te Harlingen (J. van Hulst, Koninklijke Fabriek van Muurtegels).

Tegenwoordig zit het VIP-team in het pand. VIP staat voor Vroege Interventie Psychose. Dit diagnostiek- en behandelteam is gespecialiseerd in vroege herkenning en behandeling van mensen met een eerste psychose. Architect Peters kennen we in Leeuwarden ook van het postkantoor, het huidige Post-Plaza, aan de Tweebaksmarkt. In heel het land, bekende voorbeelden zijn de postkantoren van Amsterdam aan de Nieuwezijds Voorburgwal en Groningen aan de Munnikeholm, ontwierp Peters postkantoren in de zogenaamde Postkantorengotiek (neostijl die sterk verwant is aan de gotiek en renaissance).

DE FRIESCHE BANK - NIEUWEG 3

Dit bijzondere gebouw aan de Nieuweweg huisvest sinds 2007 de algemene opvang van Wender. De opvang biedt de mogelijkheid aan mensen vanaf 23 jaar om het leven op straat en in de nachtopvang achter zich te laten en samen te werken naar een passende (zelfstandige) woonplek. De tijdelijke bewoners hebben een eigen gemeubileerde zit- en slaapkamer met kookgelegenheid. De begeleiding bestaat uit de methodiek Krachtwerk en Critical Time Intervention.

Het gebouw, het eerste bouwwerk in Amsterdamse Schoolstijl in Friesland, is echter als bank gebouwd. Wanneer in 1918 de Eerste Wereldoorlog ten einde is wordt in opdracht van de Friesche Bank (een fusie van Gebroeders Mispelblom Beijers en NV De Friesche Handelsbank) begonnen met de bouw van een groot bankgebouw op de hoek van de Nieuweweg en Weaze. Het ontwerp is van architect Geert Stapensea. Stapensea

Het gebouw, het eerste gebouw in Amsterdamse Schoolstijl in Friesland, is als bankgebouw gebouwd.

was o.a. in de leer geweest bij Willem Cornelis de Groot en Hendrik Kramer. In Leeuwarden genoot Stapensea o.a. bekendheid als docent bouwkunde en stedenbouw aan de MTS. Het gebouw zou van 1921 tot en met 1994 dienst doen als bankgebouw (De Friesche Bank, Amsterdamsche Bank, AMRO Bank). Wanneer in 1990 de AMRO Bank en de ABN fuseren wordt het besluit genomen dat de bank en het personeel verplaatst wordt naar het relatief nieuwe kantoorpand van de ABN, ontworpen door Chris Vegter, op de hoek Prins Hendrikstraat en Willemskade.

De Friesche Bank op de hoek van de Nieuweweg en Weaze, fotograaf onbekend, 1927

Glas-in-loodraam in het trappenhuis van De Friesche Bank, foto: Pieter van der Ende, 2025

Het imposante gebouw, bestaande uit een kelderverdieping (souter-rain) met daarop twee bouwlagen, een (halve) zolderverdieping (entresol of mezzanine) en een hoge kap is opgetrokken uit gele bakstenen en bevat zandstenen elementen. Het dak wordt bekroond met een golvende kam met op de hoeken omhoog krullende sierelementen. Boven de ingang vindt men gebeeldhouwde uiltjes met de aan Cicero toegeschreven tekst: *Dant Fidem Bonis, Digni Fide Bonorum* (Zij geven vertrouwen aan de goeden, die zelf het vertrouwen van de goeden waard zijn). Op de watervergaarbakken zijn kikkers uitgehakt. Het zandstenen sierwerk is door de firma Arends in Leeuwarden vervaardigd. Het grote en fraai uitgevoerde glas-in-loodraam in de westvleugel aan de Weaze is vervaardigd door de firma Bogtman uit Haarlem. De hoek van de Nieuweweg en Weaze is afgevlakt en bevat een klok (die er nog altijd zit en werkt). Een ingemetselde gevelsteen met de tekst *Munte Buren 1744* aan de achterzijde van het pand, ter hoogte van de Blokhuissteeg, doet herinneren aan eerdere bebouwing op deze locatie. Zo moet hier in de 16^e-eeuw al een

stenen huis (stadsstins) hebben gestaan die o.a. bewoond werd door Sijs Tzaerda en Tzjalling van Eysinga. Rond 1690 woonde hier Johannes Henricus Valkenier, van 1688 tot en met 1701 Provinciaal Muntmeester. Waarschijnlijk, alhoewel er vermoedelijk op deze locatie geen munt is geslagen, is hier de benaming van het huis, Muntenburg, en het gedeelte van de Weaze, Munteburen, van afgeleid. In 1879 krijgt de Doopsgezinde Gemeente het pand in haar bezit (rond 1881 volgt nieuwbouw). Van 1903 tot 1914 wordt het gehuurd door advocaat en procureur Mr. Maurits Johan Pico Diederik van Harinxma thoe Slooten. Gedurende de Eerste Wereldoorlog wordt het bewoond door J.M. Prillewitz, vice-consul van Engeland en door Belgische vluchtelingen. (Op de hoek is Maatschappij tot Nut van 't Algemeen huurder, bovenverdieping hulpbank, benedenverdieping De Openbare leeszaal).

De hoek van de Nieuweweg en Weaze is afgevlakt en bevat een klok (die er nog altijd zit en werkt).

OP DE ROUTE MAAR NIET OPENGESTELD

A. Broodpoortje Grote of Jacobijnerkerk - Bredeplaats 4 (koorzijde)

In het laatste kwart van de negentiende eeuw begon een discussie in hoeverre de overheid verantwoordelijk was voor de zorg van de kwetsbare (zieke, minder valide, ouden van dagen etc.) inwoners van Nederland. Deze maatschappelijke discussie, gevoerd in het parlement maar ook in tal van verenigingen, werd bekend als de Sociale Quaestie. In de eeuwen voor de invoering van beperkte sociale wetgeving was men aangewezen op familie, burens en particuliere of kerkelijke liefdadigheid. De kerk wist daarmee veel mensen aan zich te binden.

Ook in Leeuwarden was dit het geval. Via het Broodpoortje aan de koorzijde van de Grote of Jacobijnerkerk konden behoeftige kerkgangers brood of een kleine financiële bijdrage ontvangen. Op het poortje staat dan ook te lezen: *Hier deelt men brood en gelt, aen*

Het Broodpoortje, koorzijde Grote- of Jacobijnerkerk, foto: Ad Fahner, 2025

Christi arme leden Dus wordt elk ledemaet seer vierighlyck gebeden Dat hy mildaedigheyt toont met een oprecht hert T welck gewislyck weder van Godt vergolden wert.

B. Woonhuis en praktijk van dr. Julius Vitringa Coulon – Doelestraat 8

In 1713 ontwierp Anthony Coulon, bouwmeester in dienst van het Stadhoudelijk Hof, een woonhuis voor zichzelf aan de Doelestraat. Het woonhuis in Lodewijk VXi-stijl is sinds 1938 het onderkomen van de Fryske Akademy. Coulon was een leerling van de vooraanstaande (hof)architect Daniël Marot. Het gezin Coulon zou meerdere vooraanstaande Leeuwarders voortbrengen. Een daarvan was Julius Vitringa Coulon.

Julius Vitringa Coulon, die van zijn geboorte in 1767 tot zijn dood in 1843 in het huis zou wonen, was een vooraanstaande geneesheer. Niet alleen in Leeuwarden, maar ook uit andere provincies werd een beroep op zijn kennis gedaan. Wopke Eekhoff en Nanne Ottema zouden zelfs een levensbeschrijving aan hem wijden.

Vitringa Coulon verzorgde o.a. in het begin van de negentiende eeuw anatomische lessen in de Nieuwe Toren.

Een andere bekende geneesheer, Johannes Wybrandus Quaestius, woonde in een deel van het door Anthony Coulon ontworpen Princeshof. Hij bezat o.a. een enorme verzameling medische instrumenten en een collectie dieren en (menselijke) organen op sterk water.

C. Infirmierie – Wissesdwinger 1

Op de Wissesdwinger bouwde de gemeente in 1837 onder architectuur van stadarchitect Gerrit van der Wielen een militair hospitaal, ook wel lazaret of infirmierie genoemd. Voordat het daadwerkelijk de functie als

Tekening van Eddy Sikma van de achterzijde van de Infirmerie met op de voorgrond de brugwachterswoning bij de Noorderbrug, 2002

militair hospitaal kreeg zaten het Gerechtshof en de Arrondissementsrechtbank in het pand. Het is een eenvoudig bouwwerk dat net als de Prins Frederikkazerne zijn architectonische waarde heeft in de regelmatige geleding van het omvangrijke bouwvolume. Op de plek van de door Thomas Adriaan Romein ontworpen brugwachterswoning stond een barak voor besmettelijke ziekten.

De Infirmerie heeft na de afschaffing van zijn oorspronkelijke functie aan tal van organisaties onderdak geboden. Een bekende 'bewoner' was Kunstuitleen Friesland. Op dit moment wordt de Infirmerie verbouwd tot woonappartementen.

D. Marcellis Goverts Gasthuis – Noordersingel 54

In 1658 stichtten Marcellis Goverts en Mayke Marcus een gasthuis. In eerste instantie werd voor dit doel een huis aan de Oostergrachtswal aangekocht. Toen het gasthuis steeds meer gebreken begon te vertonen werd in 1876 een stuk grond aangekocht aan de nog nauwelijks bebouwde Noordersingel. Herman Rudolf Stoett werd aangetrokken om een nieuw gasthuis te ontwerpen. In het gasthuis met drie vleugels werd het oude barokke poortje en de stichtingssteen van de Oostergrachtswal hergebruikt. Tegenwoordig doet het gasthuis dienst als hospice.

E. Centraal Apotheek - Voorstreek 58

In vrijwel ieder boek over vernieuwingsstijlen in Nederland komt de Centraal Apotheek uit Leeuwarden voor. Het sierlijke en kleurrijke gebouw, gebouwd in 1905, is een stijlzuiver voorbeeld van een gebouw in Art Nouveau-stijl. Architect is de uit Kampen afkomstige G.B. Broekema. De natuurstenenelementen hebben mooie rondingen en zweepslaglijnen. De voornaamste hoek (Voorstreek/Tuinen) wordt geaccentueerd door een dubbele erker met torentje. Op de derde bouwlaag is een groot tegeltableau aangebracht dat over de ramen van de tweede bouwlaag lijkt te zakken. Het bevat de beeltenis van Hygieia, godin van de gezondheid. De glas-in-lood bovenlichten op de vierde bouwlaag lijken niet geheel bij de sfeer te passen. Deze zijn dan ook later, in 1940 aangebracht.

Van de bouw in 1905 tot op heden is het pand in gebruik als apotheek. Nu het pand verkocht is lijkt aan deze oorspronkelijke functie na ruim 120 jaar een einde te komen.

F. Gabbema Gasthuis – Wybrand de Geeststraat 42

In 1905 besloot het Gabbema Gasthuis een nieuw tehuis te bouwen. Aan de oostzijde van de binnenstad werd een flink terrein aangekocht. Architect Willem Cornelis de Groot kreeg de opdracht een hofje te ontwerpen. Het kleurrijke in Vernieuwingsstijl ontworpen hofje, dat qua stijl tegen Art Nouveau en Jugendstil aanleunt, heeft nog een traditionele indeling: twee vleugels verbonden aan een hoofdgebouw met centraal een ingangspartij. De vernieuwing bij W.C. de Groot zat hem in dit gebouw met name in de frisse materiaalkeuze en de decoratieve toepassing daarvan. Denk hierbij aan de orangerode verblendsteen, geglazuurde en geprofileerde stenen elementen, geglazuurde dakpannen en het buitenge woon fraaie tegeltableau.

HUISREGELS

Tijdens de Open Monumentendag 2025 gelden de volgende huisregels:

- Volg aanwijzingen van OMD-vrijwilligers en pandeigenaren op
- Volg binnen de gebouwen de aangegeven looproute
- Raak niets aan.

Fotografieren: het is niet toegestaan om foto's van het interieur te maken zonder toestemming van de pandeigenaar of de OMD-vrijwilliger.

Centraal informatiepunt: Auck Petershuis, Nieuwestad 108 (tevens voor mindervaliden bereikbaar via achterzijde aan het Ruiterskwartier)

Colofon

Organisatie Open Monumentendag Leeuwarden: Historisch Centrum Leeuwarden, Monumentenzorg Leeuwarden en de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd

De Open Monumentendag Leeuwarden 2025 is financieel mogelijk gemaakt door: Gemeente Leeuwarden, Zadelfonds Gemeente Leeuwarden, Stichting Het Diakonessenhuis, Stichting Sint Anthony Gasthuis, Stichting Old Burger Weeshuis Leeuwarden

Veel dank gaat uit naar alle eigenaren en gebruikers van de opengestelde panden en naar de vrijwilligers. Dankzij hun inzet, deskundigheid en gastvrijheid kan de Open Monumentendag tot stand komen.

Tekst: Frits Mostert en Pieter van der Ende

Redactie: Aukje Mulder en Walter Kromhout

Foto's: Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, Erikjan Koopmans Photography, Ad Fahner, Pieter van der Ende

Omslagfoto: Charles Gombault, Achterzijde van het Hervormd Rusthuis (De Hofwijck), hoek Grote Kerkstraat en Sint Anthonystraat, 1932

Ontwerp: Richard Bos

Druk: Dekker Creatieve Media & Druk